

DOI: 10.4467/2391-890XPAH.25.007.23098

Agnieszka Brockmann
(Uniwersytet Europejski Viadrina we Frankfurcie nad Odrą /
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Archiwum im. Karła Dedeciusa przy Collegium Polonicum w Słubicach)
dr phil., brockmann@europa-uni.de
ORCID iD: 0000-0001-5925-787X

Współpraca archiwów i bibliotek niemieckiego obszaru językowego w dziedzinie opracowania spuścizn naukowych i literackich: Federacja Kalliope i jej partnerzy

Pomimo zasadniczych różnic w profilu gromadzenia oraz zasadach opracowania zbiorów w bibliotekach i archiwach istnieją także pola działania wspólne dla obu instytucji. Należy do nich bez wątplenia gromadzenie, opracowanie i prezentacja spuścizn osobistych oraz autografów¹ ludzi zasłużonych dla nauki, kultury, polityki oraz wybitnych działaczy społecznych. W latach dziewięćdziesiątych w zachodnich Niemczech podjęto próbę stworzenia wspólnego dla bibliotek i archiwów standardu i wspólnego narzędzia do zarządzania tego typu zbiorami. Owocem tych starań jest federacja Kalliope². Jest

¹ Autograf w węższym znaczeniu to dokument sporządzony ręką autora, czyli rękopis autorski. W szerszym znaczeniu autografem określa się każdy unikatowy dokument pisemny sporządzony przez jego twórcę niezależnie od formy (rękopis, maszynopis, wydruk komputerowy itp.) i bez względu na to, czy zawiera on własnoręczny podpis autora, czy nie. Szeroka definicja autografu obowiązuje m.in. w zasadach opisu dokumentów w Kalliope i opiera się na obowiązującym aktualnie w federacji standardzie opracowania zbiorów RNAB. Więcej o RNAB w dalszym tekście niniejszego artykułu. Ze względów stylistycznych w niektórych miejscach używam określeń „autograf” oraz „rękopis” zamiennie. W obu wypadkach chodzi o autograf w szerszym tego słowa znaczeniu.

² Oficjalna strona internetowa federacji: <https://kalliope-verbund.info/> (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

ona – moim zdaniem – jednym z najdoskonalszych przykładów konstruktywnej współpracy bibliotek i archiwów w krajach niemieckiego obszaru językowego.

Źródła informacji o spuściznach i autografach w Niemczech przed powstaniem federacji Kalliope

Zanim przejdę do prezentacji Kalliope, warto wspomnieć o tym, w jaki sposób można było zasięgnąć informacji o autografach i spuściznach przechowywanych w niemieckich bibliotekach i archiwach do momentu pojawienia się internetowego portalu federacji³. Katalogi lub zwyczajne spisy rękopisów istniały już od ok. XIV w.⁴ Dopiero jednak pod koniec wieku XIX w Cesarstwie Niemieckim podjęto pierwsze próby stworzenia narodowego katalogu rękopisów i spuścizn. Próby te zaowocowały pojawieniem się kilku tomów katalogów książkowych⁵, jednak zamiar pełnego spisu rękopisów zarzucono w 1944 r. i podjęto dopiero po wojnie, w innej już formie. Charakterystyczne jest jednak, że zbiory przechowywane w archiwach traktowano zawsze niezależnie od zbiorów przechowywanych w bibliotekach. Dotyczy to nie tylko katalogów rękopisów, lecz przede wszystkim rejestru spuścizn. Zainicjowane niezależnie od siebie przez Wolfganga Arthura Mommsena i Ludwiga Deneckiego już powojenne projekty skatalogowania tych zbiorów zaowocowały publikacją dwóch oddzielnych dla archiwów i bibliotek dzieł: *Die Nachlässe in den deutschen Archiven*⁶ oraz *Die Nachlässe in den Bibliotheken der Bundesrepublik Deutschland*⁷. W NRD w latach 1959–1971 ukazały się trzy części opracowania

³ Ze względu na niewielki rozmiar artykułu informacje te mogą mieć charakter wyłącznie schematyczny. Zainteresowanych historią rejestracji spuścizn i zbiorów autografów w Niemczech odsyłam do opracowania: Ewald Grothe, *Kooperative Erschließung von Handschriften und Nachlässen*, „Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie” 2006, nr 5, s. 234–243 (cz. 1); 2006, nr 6, s. 291–299 (cz. 2).

⁴ Tamże, cz. 1, s. 234.

⁵ Patrz np.: Wilhelm Meyer, *Verzeichnis der Handschriften im preussischen Staate*, Pt. 1: *Hannover* (Bd. 1–3), Berlin 1893–1894; Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung, *Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich*, Pt. 1–3, Leipzig 1938–1944.

⁶ Pierwsze wydanie jako manuskrypt: Wolfgang Mommsen, *Die schriftlichen Nachlässe in den zentralen deutschen und preussischen Archiven*, Koblenz 1955, późniejsze rozszerzone wydania: tenże, *Die Nachlässe in den deutschen Archiven*, Boppard am Rhein 1971–1983.

⁷ Pierwsze wydanie jako drugi tom serii *Verzeichnis der schriftlichen Nachlässe in deutschen Archiven und Bibliotheken*: Ludwig Denecke, *Die Nachlässe in den Bibliotheken der Bundesrepublik Deutschland*, Boppard am Rhein 1969, późniejsze, rozszerzone i poprawione wydanie: Ludwig Denecke, Tilo Brandis, *Die Nachlässe in den Bibliotheken der Bundesrepublik Deutschland*, Boppard am Rhein 1981.

„Gelehrten- und Schriftstellernachlässe”, rejestrującego spuścizny uczonych i pisarzy przechowywane we wschodniemieckich bibliotekach⁸.

Obok książkowych rejestrów archiwów osobistych jednym z najważniejszych źródeł informacji o zbiorach rękopiśmiennych w zachodnich Niemczech była Centralna Kartoteka Autografów (Zentralkartei der Autographen) prowadzona od 1966 r. przez Bibliotekę Państwową w Berlinie (Staatsbibliothek zu Berlin). Zawierała ona w 1999 r. ok. miliona sześciuset tysięcy wpisów informujących o dokumentach przechowywanych w ponad stu pięćdziesięciu instytucjach⁹, wśród których znajdowały się nie tylko biblioteki, lecz także archiwa i muzea.

Ze strony archiwów już w 1986 r. na Zjeździe Archiwistów Niemieckich podjęto postanowienie o kontynuacji spisu spuścizn w archiwach w formie elektronicznej. Pod auspicjami Archiwum Federalnego (Bundesarchiv) w latach dziewięćdziesiątych powstał Centralny Rejestr Spuścizn (Zentrale Datenbank Nachlässe¹⁰), od 2002 r. dostępny w Internecie¹¹. Schemat opisu spuścizn opracowano we współpracy z Biblioteką Państwową w Berlinie. Nie udało się jednak obu instytucjom porozumieć co do wspólnego formatu i sposobu publikacji danych. Dlatego też niemal równoległe z pracami prowadzonymi przez Archiwum Federalne Biblioteka Państwowa w Berlinie rozpoczęła retrokonwersję Centralnej Kartoteki Autografów oraz informacji zawartych w dziele Deneckego i Brandisa (patrz przyp. 7). Dane te stanowiły podstawę dla katalogu Kalliope, udostępnionego w sieci pod koniec 2001 r.¹²

Jak widać z tego bardzo skrótowego opisu, niemieccy archiwiści i bibliotekarze byli od dawna świadomi konieczności i możliwości współpracy w dziedzinie opracowania i prezentacji rękopisów i archiwów osobistych znajdujących się w zbiorach ich instytucji, współpraca ta jednak nie zawsze przebiegała konstruktywnie. Jej wynikiem były istniejące przez długi czas równoległe dwa źródła informacji o tego rodzaju zasobach: portal federacji Kalliope oraz Centralny Rejestr Spuścizn.

⁸ Hans Lülfiing, Ruth Unger, *Gelehrten- und Schriftstellernachlässe in den Bibliotheken der Deutschen Demokratischen Republik*, Berlin 1959–1971.

⁹ E. Grothe, *Kooperative Erschließung...*, nr 6, s. 296.

¹⁰ Strona internetowa Centralnego Rejestru Spuścizn: <https://www.bundesarchiv.de/nachlassdatenbank/> (dostęp: 19 lutego 2025 r.). Od 1 października 2023 r. baza danych nie jest aktualizowana. Wszystkie zawarte w niej informacje przeniesiono do katalogu federacji Kalliope.

¹¹ Manuela Lange, *Nachweissysteme für Nachlässe und Autographen, Archiven, Bibliotheken und Museen*, prezentacja podczas konferencji DFG-Rundgespräch „Erschließung von Akten- und Nachlassbeständen in den Altertumswissenschaften“ (2011), <https://archiv.ub.uni-heidelberg.de/propylaeumdok/volltexte/2011/924> (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

¹² Frank von Hagen, *Kalliope-Portal: Fachportal für Autographen und Nachlässe*, „Bibliotheksdienst“ 2004, nr 3, s. 340.

Geneza Kalliope

Kalliope to federacja (Verbund) instytucji przechowujących w swoich zbiorach autografy oraz spuścizny wybitnych osobistości życia literackiego, artystycznego i publicznego, opracowujących swoje zbiory wg wspólnych zasad, przy użyciu klasycznych narzędzi bibliotekarskich (tzn. haseł wzorcowych jednolitych dla wszystkich instytucji partnerskich) oraz prezentujących swoje katalogi (inwentarze) na wspólnym portalu internetowym. Jak widać już po używanej do opisu tego przedsięwzięcia terminologii, innej dla archiwów i bibliotek, projekt ten – wywodzący się z kontekstu bibliotecznego – był na początku różnie przyjmowany w różnych środowiskach.

Początki federacji Kalliope sięgają końca lat dziewięćdziesiątych, kiedy to – dzięki wsparciu Komisji Europejskiej – Niemiecka Biblioteka Państwowa w Berlinie, we współpracy z najważniejszymi archiwami literackimi Niemiec, Austrii, Szwajcarii, Francji, Portugalii, z British Library oraz z Biblioteką Uniwersytetu w Madrycie, zrealizowała projekt MALVINE (Manuscripts and Letters via Integrated Networks in Europe). Jego celem było stworzenie prototypu „inteligentnej wyszukiwarki”¹³, pozwalającej na przeszukiwanie zbiorów rękopiśmiennych i zbiorów spuścizn zdeponowanych w różnych instytucjach narodowych, opracowanych wg różnych zasad i opublikowanych na różnych platformach. Wyszukiwarka pojawiła się w sieci pod koniec roku 2000.

O ile MALVINE miała stać się platformą dla wspólnej prezentacji europejskich zbiorów rękopisów i archiwów osobistych, o tyle Kalliope miała służyć jako generator informacji o tego typu zbiorach na poziomie narodowym. Podobne jej „centralne węzły informacji” miały powstać w każdym kraju europejskim, aby umożliwić wszystkim zainteresowanym instytucjom kultury dostęp do MALVINE.

Dzisiaj po MALVINE nie pozostał nawet ślad. Zastąpiła ją w pewien sposób EUROPEANA, opierająca się jednak na innej strategii i na innych założeniach technicznych. Kalliope natomiast jest do tej pory najważniejszym w Niemczech źródłem informacji o rękopisach i spuściznach, aspirującym do rozszerzenia swego profilu o zbiory o charakterze kancelaryjnym.

¹³ Opis projektu MALVINE na stronie Austriackiej Biblioteki Narodowej: <https://www.onb.ac.at/bibliothek/sammlungen/literatur/forschung/projekte/malvine-manuscripts-and-letters-via-integrated-networks-in-europe> (dostęp: 12 kwietnia 2023 r.). Patrz także na stronie Komisji Europejskiej: <https://cordis.europa.eu/project/id/LB5674> (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

Koncepcja Kalliope

Federacja Kalliope została powołana do życia w ramach projektu finansowanego przez Niemiecką Wspólnotę Badawczą (Deutsche Forschungsgemeinschaft; dalej: DFG) w 2001 r. Od początku jej istnienia mogły przystąpić do niej instytucje różnego typu: biblioteki, archiwa, centra dokumentacji i muzea. Instytucje te udostępniały informacje o przechowywanych w ich zbiorach autografach i archiwach osobistych w celu opublikowania ich na wspólnej platformie internetowej. Koncepcję Kalliope oparto na bazie technicznej i doświadczeniach, jakie Biblioteka Państwowa w Berlinie zebrała w przeprowadzonym nieco wcześniej projekcie retrokonwersji Centralnej Kartoteki Autografów¹⁴. Zasób kartoteki stał się podstawą bazy danych Kalliope, która miała sukcesywnie wzbogacać się o dotychczas nieuwzględnione w kartotece zasoby. Rekordy można było przysyłać na trzy sposoby: online, dzięki katalogowaniu w udostępnianym przez centralę Kalliope systemie opracowania zbiorów aDIS, offline przez eksport plików wygenerowanych z innych systemów archiwistycznych lub bibliotecznych, a także przez import danych z innych systemów za pomocą standardowego łącza internetowego (pierwotnie było to szeroko rozpowszechnione w środowisku bibliotecznym łącze Z39.50)¹⁵. Wszystkie instytucje przystępujące do Kalliope zobowiązywały się do opracowywania swoich zbiorów wg obowiązującego w federacji standardu (RNA – Regeln zur Erschließung von Nachlässen und Autographen) i posługiwania się w opisach dokumentów hasłami wzorcowymi Niemieckiej Biblioteki Narodowej w odniesieniu do nazwisk osób oraz nazw instytucji (PND – Personennamendatei; GKD – Gemeinsame Körperschaftsdatei¹⁶). Wymagania te wydają się obecnie niezbyt wygórowane, na początku XXI w. stanowiły jednak często próg nie do pokonania dla wielu instytucji, przede wszystkim dla archiwów. Z ich właśnie strony Kalliope spotkała się z najsurowszą krytyką. Oto tylko kilka punktów spornych.

¹⁴ Więcej o tym przedsięwzięciu można przeczytać w artykule: Jutta Weber, *Die Zentralkartei der Autographen: neue Angebote und Kooperationsmöglichkeiten*, „Editio” nr 13/1999, s. 205-214.

¹⁵ Jutta Weber, *MALVINE, Kalliope und LEAF. Neue Strukturen in der Vernetzung von Daten der europäischen Kulturgeschichte*, „Editio” 2001, nr 15, s. 181, <https://doi.org/10.1515/9783484604384.177> (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

¹⁶ Dwa oddzielne katalogi hasel wzorcowych osobowych i korporatywnych istniały do 2012 r. Od 2012 r. obowiązuje jeden katalog dla wszystkich hasel wzorcowych: GND – Gemeinsame Normdatei (Ogólny Katalog Hasel Wzorcowych). Obejmuje on zdecydowanie więcej kategorii niż dotychczasowe PND i GKD. Więcej informacji na ten temat na stronie Niemieckiej Biblioteki Narodowej: https://www.dnb.de/DE/Professionell/Standardisierung/GND/gnd_node.html (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

Krytyka Kalliope

RNA to standard wywodzący się bez wątpienia ze środowiska bibliotecznego. Powstał on z inicjatywy Niemieckiej Wspólnoty Badawczej w 1997 r.¹⁷ Od 2002 r. odpowiedzialność za redakcję i aktualizację tego standardu przejęły Biblioteka Państwowa w Berlinie i Austriacka Biblioteka Narodowa (Österreichische Nationalbibliothek). Pierwotna wersja RNA opierała się mocno na standardzie katalogowania alfabetycznego obowiązującym w niemieckich bibliotekach naukowych (RAK-WB – Regeln für alphabetische Katalogisierung in wissenschaftlichen Bibliotheken¹⁸). Archiwiści krytykowali w pierwotnej wersji RNA zbyt silne nastawienie na pojedynczy dokument i na jego czysto formalne cechy, a tym samym zbyt słabe uwzględnienie związków pomiędzy grupami dokumentów i dokumentami między sobą, brak możliwości odwzorowania struktury całej spuścizny i tektoniki całego archiwum.

Wrażenie to było do głębi fałszywe. Celem RNA od samego początku było stworzenie minimalnego wspólnego standardu w celu opisu dokumentów zawartych w spuściznach, obowiązującego dla wszystkich instytucji. RNA przewidywały także specyficzną hierarchię opisu: od ogólnych informacji o spuściznie jako całości, przez definicję i sumaryczny opis jej części aż po opis pojedynczego dokumentu, bardzo rzadko stosowany w archiwach, powszechnie jednak praktykowany przy katalogowaniu zbiorów rękopisów w bibliotekach. Należy przy tej okazji zauważyć, że twórcy RNA stawiali sobie za cel uproszczenie sposobu opracowania archiwów osobistych. Zamiast długotrwałego, opartego na naukowej analizie porządkowania i opracowania dokumentów w danej spuściznie stawiano na krótki, formalny opis dużej ilości dokumentów z jak największej liczby spuścizn.

Błędne wyobrażenie archiwistów o standardzie obowiązującym w Kalliope wynikało prawdopodobnie nie z treści zasad RNA, lecz ze sposobu ich implementacji w podstawowych narzędziach, jakie centrala Kalliope udostępniała swoim partnerom: w programie aDIS oraz w katalogu Kalliope w Internecie. Inaczej niż to przyjęto w archiwach, gdzie wyniki wyszukiwania w elektronicznych źródłach informacji o zbiorach prezento-

¹⁷ Unterausschuss für Nachlasserschließung der DFG, *Regeln zur Erschließung von Nachlässen und Autographen RNA*, Berlin 1997. Ostatnią obowiązującą wersję RNA z 2010 r. można znaleźć na stronie Austriackiej Biblioteki Narodowej: <https://www.onb.ac.at/koop-litera/standards/RNA-R2015-20151013.pdf> (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

¹⁸ Ostatnia obowiązująca wersja: Deutsche Nationalbibliothek, *Regeln für die alphabetische Katalogisierung in wissenschaftlichen Bibliotheken RAK-WB*, Leipzig, Frankfurt am Main, Berlin 2006; online: https://files.dnb.de/pdf/rak_wb_netz.pdf (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

wane są zwykle hierarchicznie (w zależności od proveniencji i w kontekście struktury całego zasobu archiwum), w pierwszej wersji katalogu internetowego Kalliope były one pokazywane w formie listy. Chociaż logicznie informacje o proveniencji oraz strukturze zbioru zapisywano w poszczególnych polach rekordu, nie były one odwzorowane w wizualizacji wyników wyszukiwania. Rekord dotyczący całej spuścizny, rekordy opisujące poszczególne jej części i rekordy dotyczące pojedynczych dokumentów pojawiały się w wynikach wyszukiwania na tym samym poziomie.

Kolejnym krytykowanym punktem był program aDIS udostępniany przez Bibliotekę Państwową w Berlinie instytucjom prowadzącym rejestrację swych zbiorów online bezpośrednio w bazie danych Kalliope. Program aDIS stworzony i rozpowszechniany przez firmę aStec w wersji przeznaczonej dla Kalliope to przystosowany do potrzeb archiwów system biblioteczny¹⁹. Jego zaletą jest możliwość automatycznego korzystania z haseł wzorcowych Niemieckiej Biblioteki Narodowej, obowiązkowych dla opisu dokumentów w Kalliope. Jego wadą – z punktu widzenia archiwów – było używanie bibliotekarskiej terminologii w nazewnictwie pól oraz dobór elementów opisu zbyt silnie nastawiony na formalne cechy dokumentu. Ważnym problemem było także to, że pierwotna wersja tego systemu posługiwała się schematem metadanych obowiązującym w owym czasie w niemieckich bibliotekach (MAB2), co utrudniało lub nawet uniemożliwiało integrację danych z programów używanych w archiwach. Kłopotliwe było także łącze, przy pomocy którego przeprowadzano importy i eksporty z zewnętrznych baz danych. Łącze Z39.50, standardowe w komunikacji pomiędzy katalogami bibliotecznymi, nie było używane w archiwach.

Ostatnim ważnym zarzutem w stosunku do Kalliope z punktu widzenia archiwistów było to, co biblioteki uważały za największą jej zaletę: obowiązek posługiwania się hasłami wzorcowymi Niemieckiej Biblioteki Narodowej przy zapisie nazwisk osób oraz nazw instytucji. Biblioteki od dawna posługiwały się tym narzędziem. Gwarantowało ono identyczną formę zapisu tych nazw we wszystkich katalogach bibliotecznymi, a tym samym ułatwiało wyszukiwanie informacji o danej osobie lub instytucji w różnych zbiorach. Hasła osobowe są zindywidualizowane, tzn. obok obowiązującej, autorytatywnej formy nazwiska zawierają także spis form obocznych (odsyłacze) oraz podstawowe informacje biograficzne (datę lub przynajmniej rok urodzenia i śmierci, zawód, związane z daną osobą miejsca, powiązane instytucje itd.). Podobnie rzecz ma się z hasłami korporatywnymi, przy czym w miejscu informacji biograficznych występują podstawowe in-

¹⁹ Szczegółowe informacje o tym systemie można znaleźć na stronie firmy aStec: <https://www.astec.de/> (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

formacje historyczne: daty istnienia danej instytucji, nazwy jej poprzedniczek czy też następczyń. Ponieważ biblioteki – jak powszechnie wiadomo – gromadzą przede wszystkim materiały opublikowane, więc zasób haseł wzorcowych osobowych obowiązujący w niemieckich bibliotekach obejmował jedynie osoby, które w jakiś sposób zaistniały na rynku wydawniczym: jako autorzy, wydawcy, tłumacze czy redaktorzy. Dokumenty zgromadzone w spuściznach pochodzą jednak w dużej części od osób, które nigdy nie publikowały i nie mają wpisu w katalogu haseł wzorcowych. Jeżeli takiego wpisu nie było, to należało go stworzyć wg zasad katalogowania alfabetycznego obowiązujących w niemieckich bibliotekach (czyli wspomnianego RAK-WB). Konieczność zindywidualizowania każdego partnera w korespondencji twórcy spuścizny, tzn. odnalezienie roku urodzenia i śmierci lub przynajmniej zdefiniowanie okresu działalności, zawodu i miejsca, z którym był związany, przedstawiciele archiwów uważali za zbyt wielki nakład pracy w stosunku do korzyści z niej wynikających, tym bardziej że informacje te w wielu wypadkach można było podać tylko w przybliżeniu, określając je na podstawie zawartej w spuściznie korespondencji.

Jak widać z powyższego, bardzo schematycznego zestawienia, zastrzeżeń w stosunku do projektu w pierwszej jego fazie było sporo. Dotyczyły one kwestii zasadniczych, wynikających z różnych tradycji opracowania i prezentacji zbiorów w archiwach i bibliotekach. W związku z tym udział archiwów w pierwszej edycji projektu był raczej niewielki. Wyjątek stanowi Niemieckie Archiwum Literatury w Marbach (Deutsches Literaturarchiv Marbach), będące już jednym z partnerów MALVINE i udostępniające dane do Kalliope z własnego katalogu Kallias²⁰. Jak można wnioskować już z podobieństwa nazw, Kallias wykorzystywał prawie tę samą co Kalliope bazę techniczną, był więc z nią w dużym stopniu kompatybilny. Innym wyjątkiem były archiwa nowe lub takie, które dopiero rozpoczynały pracę w systemie elektronicznym i przy jego wyborze postawiły na aDIS. Do tej grupy należy archiwum tłumaczy literatury, czyli Archiwum im. Karla Dedeciusa (Karl Dedecius Archiv) przy Collegium Polonicum w Słubicach²¹, które w 2002 r. było jednym z pierwszych archiwów katalogujących swoje zbiory przy pomocy programu aDIS bezpośrednio w bazie danych Kalliope.

²⁰ Kallias – katalog internetowy Niemieckiego Archiwum Literatury w Marbach: <https://www.dla-marbach.de/katalog/> (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

²¹ Strona internetowa archiwum: <https://www.ub.europa-uni.de/kda> (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

Kalliope II

Pomimo krytyki formułowanej przez archiwistów użytkownicy ocenili Kalliope pozytywnie, co widoczne jest w statystykach korzystania z portalu. Opublikowane w 2004 r. zestawienie podaje, że z katalogu internetowego Kalliope skorzystały ponad trzydzieści dwa tysiące użytkowników, stronę wywołano ponad trzysta dwadzieścia pięć tysięcy razy, przy czym każdy użytkownik przeglądał średnio dziesięć-dwanaście stron²². Akceptacja ze strony użytkowników przyczyniła się bez wątpienia do kontynuacji projektu Kalliope w nowym wydaniu. W latach 2003–2004, ponownie przy wsparciu Niemieckiej Wspólnoty Badawczej (DFG), przeprowadzono drugą edycję projektu. Jego celem było: zastąpienie funkcjonującej do tej pory na zasadzie bazy danych i katalogu internetowego (OPAC) Kalliope portalem internetowym udostępniającym nie tylko własne zasoby, lecz także odpowiednie informacje z zewnętrznych źródeł, stworzenie neutralnego modelu danych do prezentacji opisów spuścizn na bazie XML, a tym samym ułatwienie wymiany danych pomiędzy Kalliope i jej partnerami, pogłębienie współpracy z archiwami i przystosowanie opisu spuścizn oraz sposobu prezentacji wyników wyszukiwania do przyjętego w archiwach standardu, a także stworzenie możliwości wydruku inwentarzy. Jako partnerów w projekcie świadomie wybrano archiwa i muzea posługujące się różnymi programami do rejestracji zasobów²³. Pracowano także nad reformą reguł katalogowania, wychodząc naprzeciw oczekiwaniom archiwów: zmieniono terminologię i rozszerzono możliwości opisu większych grup dokumentów, a także całych zbiorów²⁴.

Jednak nie tylko Kalliope otworzyła się na oczekiwania archiwów. Archiwa także przychylniej spojrzały na działania Biblioteki Państwowej w Berlinie i same krytycznie odniosły się do własnych praktyk opracowania. Krajowa Dyrekcja Archiwów Badenii-Wirtembergii (jeden z partnerów w drugiej edycji projektu) przygotowała na użytek własny wytyczne dotyczące opracowania spuścizn, kompatybilne z obowiązującymi w Kalliope RNA²⁵.

²² F. von Hagel, *Kalliope-Portal...*, s. 343.

²³ Były to: Muzeum Niemieckie w Monachium (Deutsches Museum München – FAUST), Dyrekcja Krajowa Archiwów w Badenii-Wirtembergii oraz Główne Archiwum Państwowe w Stuttgarcie (Landesarchivdirektion Baden-Württemberg und Hauptstaatsarchiv Stuttgart – Midosa, Azulav), Archiwum Państwowe w Berlinie (Landesarchiv Berlin – Augias) oraz dwie wielkie biblioteki: Biblioteka Państwowa w Berlinie (Staatsbibliothek zu Berlin – aDIS) oraz Biblioteka Uniwersytecka we Frankfurcie nad Menem (Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg der Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main – allegro-HANS). Tamże, s. 342.

²⁴ Patrz przypis 15.

²⁵ Staatliche Archivverwaltung Baden-Württemberg, *Richtlinien für die Titelaufnahme und Repertorisierung von Nachlässen (Entwurf)*, 03.2004, https://www.landearchiv-bw.de/sixcms/media.php/120/richtlinien_nachlaesse.pdf (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

Kalliope dwadzieścia lat później

W drodze dialogu oraz mniejszych i większych kompromisów na rzecz bibliotek lub na rzecz archiwów udało się twórcom Kalliope powołać do życia prężnie funkcjonujące centralne źródło informacji o autografach i spuściznach w Niemczech oraz – jako projekt równoległy, lecz ściśle związany z Kalliope – określić reguły opisu tego typu zasobów akceptowalne dla instytucji różnej branży, adaptujące najnowsze standardy międzynarodowe.

Zasady opisu zbiorów obowiązujące w Kalliope (RNA) wielokrotnie ewoluowały. Ich uaktualnione wersje ściślej uwzględniają zasady archiwistyczne, odnosząc się do zasad sformułowanych w „Międzynarodowym standardzie opisu archiwalnego” (ISAD[G]), a przy tworzeniu opisów osób i korporacji w „Międzynarodowym standardzie archiwalnych haseł wzorcowych” (ISAAR-CPF)²⁶. Po wdrożeniu w 2015 r. w bibliotekach niemieckich międzynarodowego standardu RDA (Resource Description and Access²⁷) przystosowano do niego także zasady opracowania spuścizn i autografów, tworząc nowy zbiór reguł RNAB (Ressourcenschließung mit Normdaten in Archiven und Bibliotheken²⁸). Obowiązuje on od 2019 r. RDA wywodzi się ze środowiska bibliotecznego, pomyślane jednak zostało jako standard uniwersalny, dający się zastosować również w archiwach i muzeach, niezależny od formatu danych czy też od systemu informacyjno-wyszukiwawczego. Umożliwia on bardziej szczegółowe oddanie zależności pomiędzy elementami zbiorów i to nie tylko w ich hierarchii, jak przewiduje np. ISAD(G), lecz także w ich wielowymiarowości. Warunkiem odtworzenia tych wielowymiarowych relacji jest jeszcze intensywniejsze wykorzystanie haseł wzorcowych, zarówno w stosunku do osób i korporacji, jak i miejsc, zawodów czy funkcji.

W ciągu dwudziestu lat istnienia federacji nie tylko zasady katalogowania zbiorów, lecz także techniczne podstawy katalogu internetowego Kalliope zmieniły się gruntownie. Centralnym narzędziem pracy jest na-

²⁶ Więcej informacji o standardach obowiązujących w Kalliope można znaleźć na stronie federacji: <https://kalliope-verbund.info/de/standards/regelwerke.html> (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

²⁷ Patrz informacje o RDA na stronie Biblioteki Narodowej w Warszawie: <https://www.bn.org.pl/dla-bibliotekarzy/normy,-formaty,-standardy/katalogowanie/rda> (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

²⁸ Najnowsza wersja: Deutsche Nationalbibliothek, Österreichische Nationalbibliothek, Schweizerische Nationalbibliothek, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, *Ressourcenschließung mit Normdaten in Archiven und Bibliotheken (RNAB) für Personen-, Familien-, Körperschaftsarchive und Sammlungen. Richtlinie und Regeln*, Frankfurt am Main 2022, <https://d-nb.info/1271740966/34> (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

dal system aDIS, rozważa się jednak implementację nowego, otwartego systemu, np. ArchivesSpace²⁹. Dane udostępniane w katalogu internetowym Kalliope zapisywane są – niezależnie od ich pochodzenia i formatu wyjściowego – w formacie EAD, hasła wzorcowe – zaciągane bezpośrednio z Ogólnego Katalogu Hasel Wzorcowych Niemieckiej Biblioteki Narodowej (GND) – przekształcane są z bibliotecznego formatu MARC21 w format EAC³⁰. Miejsce łącza Z39.50 zajęło łącze SRU (Search/Retrieve via URL), przez które można eksportować dane z Kalliope w formatach DublinCore i MODS (Metadata Object Description Schema)³¹. Wszystko to znacznie ułatwiło procedurę wymiany danych z innymi systemami, a tym samym umożliwiło wielu instytucjom zaprezentowanie swoich inwentarzy we wspólnym katalogu Kalliope.

Oficjalnymi członkami federacji jest obecnie ok. stu jednostek. Według aktualnej statystyki katalog federacji zawiera informacje o ponad trzydziestu tysiącach zbiorów z najróżniejszych instytucji niemieckiego obszaru językowego oraz ponad pięciu i pół milionie rekordów³².

Warunki przystąpienia do federacji

Przystąpić do federacji może każda instytucja posiadająca zbiory autografów lub spuścizny ważne dla krajów niemieckiego obszaru językowego. Jedynym warunkiem formalnym jest posiadanie Międzynarodowego Numeru Identyfikacji dla Bibliotek i Instytucji Pokrewnych ISIL (International Standard Identifier for Libraries and Related Organizations³³). Uczestnictwo w federacji jest bezpłatne tylko dla małych jednostek lub jednostek prezentujących w Kalliope tylko niewielką część swoich zbiorów (maksymalnie sześć zespołów akt). Opłaty członkowskie dla pozostałych partnerów wynoszą od dwustu czterdziestu czterech do trzech tysięcy dziewięciuset euro w zależności od ilości zbiorów wprowadzanych do systemu (najwyższe opłaty dotyczą instytucji prezentujących w Kalliope ponad sie-

²⁹ Patrz strona internetowa projektu ArchivesSpace: <https://archivesspace.org/> (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

³⁰ Więcej informacji na temat formatów wykorzystywanych w architekturze Kalliope można znaleźć na stronie federacji: <https://kalliope-verbund.info/de/standards/datenformate.html> (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

³¹ Tamże.

³² Cornelia Abo, Gerhard Müller, V. *Kalliope-Verbundgespräch 2024*, <https://owncloud.gwdg.de/index.php/apps/onlyoffice/s/8NDdgGCX7h9XsyY?fileId=2869701544> (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

³³ Szczegóły można znaleźć na stronie Niemieckiej Biblioteki Państwowej w Berlinie: <https://isil.staatsbibliothek-berlin.de/ueber-uns> (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

demset zbiorów)³⁴. W ramach członkostwa w federacji partnerzy otrzymują jedną bezpłatną licencję programu aDIS (obejmującą również administrację systemu), bezpłatny dostęp do katalogu haseł wzorcowych Niemieckiej Biblioteki Narodowej (GND), pełen pakiet szkoleń i opiekę redakcyjną nad wprowadzanymi danymi. Kalliope nie jest jeszcze niestety automatycznym generatorem danych dla innych narodowych i międzynarodowych systemów informacji, np. Niemieckiego Portalu dla Archiwów (Archivportal-D) czy też Niemieckiej Biblioteki Cyfrowej (Deutsche Digitale Bibliothek). Kalliope nie jest także platformą do przechowywania i prezentacji skanów dokumentów, chociaż istnieje możliwość połączenia opisu dokumentu w Kalliope z cyfrową jego wersją na innym serwerze. Oba te zadania to dezyderaty, których centrala Kalliope jest świadoma i uwzględnia je przy ewaluacji nowego systemu opracowania zbiorów.

Najważniejszą zaletą uczestnictwa w Kalliope jest jednak możliwość prezentacji zbiorów w bardzo szerokim kontekście, a także wirtualnego połączenia ich ze zbiorami (nie tylko archiwalnymi!) innych instytucji i w ten sposób ukazanie nowych wymiarów zgromadzonej w archiwum dokumentacji. Wszystkie metadane prezentowane na stronie Kalliope należą do domeny publicznej (CC-BY-SA, uznanie autorstwa na tych samych warunkach) i dostępne są dla innowacyjnych projektów z wykorzystaniem nowych technologii. Biblioteka Państwowa w Berlinie przeprowadziła niedawno we współpracy m.in. z Niemieckim Centrum Badań nad Sztuczną Inteligencją (Deutsches Forschungszentrum für Künstliche Intelligenz), uniwersytetami w Düsseldorfie i Berlinie (Uniwersytet Humboldtów) oraz Wyższą Szkołą Zawodową w Poczdamie (Fachhochschule Potsdam) pilotowy projekt semantyzacji danych zawartych w Kalliope – SoNAR (Social Network Analysis and Related Research). W ramach tego projektu na podstawie informacji zawartych w siedmiu źródłach danych różnego rodzaju stworzono prototyp narzędzia do odtwarzania i wizualizacji historycznych sieci kontaktów naukowych³⁵.

Dla instytucji chroniących spuścizny i autografy Kalliope jest idealnym miejscem na prezentację zbiorów rozproszonych. Jest to szczególnie ważne w kontekście międzynarodowym, ponieważ centrala Kalliope jest otwarta na przyjęcie partnerów spoza niemieckiego obszaru językowego. Jeden ze zbiorów naszego archiwum – spuścizna pochodzącej z Frankfurtu nad Odrą tłumaczki literatury polskiej Karin Wolff – zdeponowany został po obu stronach granicy: w Archiwum im. Karla Dedeciusa przy Collegium Polonicum w Słubicach oraz w Bibliotece Pedagogicznej w Gorzowie Wiel-

³⁴ Staatsbibliothek zu Berlin, *Kalliope-Verbund Teilnahmevertrag*, <https://kalliope-verbund.info/files/Kalliope-Teilnahmevertrag-20171101.pdf> (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

³⁵ Szczegóły na stronie projektu: <https://sonar.fh-potsdam.de/> (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

kopolskim³⁶. Mam nadzieję, że w nieodległej przyszłości uda nam się połączyć obie części spuścizny dzięki uczestnictwu obu instytucji w federacji Kalliope.

Bibliografia

Źródła internetowe

- Archiwum im. Karla Dedeciusa przy Collegium Polonicum w Słubicach, <https://www.ub.europa-uni.de/kda> (dostęp: 19.2.2025).
- aStec, <https://www.astec.de/> (dostęp: 19.2.2025).
- Deutsches Literaturarchiv Marbach am Neckar, katalog: <https://www.dla-marbach.de/katalog/> (dostęp: 19.2.2025).
- Kalliope-Verbund, <https://kalliope-verbund.info/> (dostęp: 19.2.2025).
- MALVINE, <https://www.onb.ac.at/bibliothek/sammlungen/literatur/forschung/projekte/malvine-manuscripts-and-letters-via-integrated-networks-in-europe> (dostęp: 12.4.2023); <https://cordis.europa.eu/project/id/LB5674> (dostęp: 19.2.2025).
- SoNAR (IDH), <https://sonar.fh-potsdam.de/> (dostęp: 19.2.2025).
- Zentrale Datenbank Nachlässe, <https://www.bundesarchiv.de/nachlassdatenbank/> (dostęp: 19.2.2025).

Źródła drukowane

- Denecke L., *Die Nachlässe in den Bibliotheken der Bundesrepublik Deutschland*, Boppard am Rhein 1969.
- Denecke L., Brandis T., *Die Nachlässe in den Bibliotheken der Bundesrepublik Deutschland*, Boppard am Rhein 1981.
- Deutsche Nationalbibliothek, *Regeln für die alphabetische Katalogisierung in wissenschaftlichen Bibliotheken RAK-WB*, Leipzig, Frankfurt am Main, Berlin 2006; online: https://files.dnb.de/pdf/rak_wb_netz.pdf (dostęp: 19.2.2025).
- Deutsche Nationalbibliothek, Österreichische Nationalbibliothek, Schweizerische Nationalbibliothek, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, *Ressourcenerschließung mit Normdaten in Archiven und Bibliotheken (RNAB) für Personen-, Familien-, Körperschaftsarchive und Sammlungen. Richtlinie und Regeln*, Frankfurt am Main 2022, <https://d-nb.info/1271740966/34> (dostęp: 19.2.2025).
- Lülfing H., Unger R., *Gelehrten- und Schriftstellernachlässe in den Bibliotheken der Deutschen Demokratischen Republik*, Berlin 1959–1971.
- Meyer W., *Verzeichnis der Handschriften im preussischen Staate*, Pt. 1., Hannover (Bd. 1–3), Berlin 1893–1894.
- Mommsen W., *Die Nachlässe in den deutschen Archiven*, Boppard am Rhein 1971–1983.
- Mommsen W., *Die schriftlichen Nachlässe in den zentralen deutschen und preussischen Archiven*, Koblenz 1955.

³⁶ Spuścizna Karin Wolff w Archiwum im. Karla Dedeciusa przy Collegium Polonicum w Słubicach: <https://www.ub.europa-uni.de/pl/benutzung/bestand/kda/kbestand/wolff/index.html> (dostęp: 19 lutego 2025 r.), Archiwum Karin Wolff w Bibliotece Pedagogicznej w Gorzowie Wielkopolskim: <https://womgorz.edu.pl/biblioteka-pedagogiczna/aktualnosci/archiwum-karin-wolff-w-bibliotece-pedagogicznej/> (dostęp: 19 lutego 2025 r.).

- Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung, *Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich*, Pt. 1–3, Leipzig 1938–1944.
- Staatliche Archivverwaltung Baden-Württemberg, *Richtlinien für die Titelaufnahme und Reper-torisierung von Nachlässen (Entwurf)*, 03.2004, https://www.landesarchiv-bw.de/sixcms/media.php/120/richtlinien_nachlaesse.pdf (dostęp: 19.2.2025).
- Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, *Kalliope-Verbund Teilnahmevertrag*, <https://kalliope-verbund.info/files/Kalliope-Teilnahmevertrag-20171101.pdf> (dostęp: 19.2.2025).
- Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Österreichische Nationalbibliothek, *Regeln zur Erschließung von Nachlässen und Autographen RNA*, Berlin, Wien 2010, <https://www.onb.ac.at/koop-litera/standards/RNA-R2015-20151013.pdf> (dostęp: 19.2.2025).
- Unterausschuss für Nachlasserschließung der Deutsche Forschungsgemeinschaft, *Regeln zur Erschließung von Nachlässen und Autographen RNA*, Berlin 1997.

Opracowania

- Abo C., Müller G., V. *Kalliope-Verbundgespräch 2024*, <https://owncloud.gwdg.de/index.php/apps/onlyoffice/s/8NDdgGCX7h9XsyY?fileId=2869701544> (dostęp: 19.2.2025).
- Dilger J., *Bibliothekarische und archivische Nachlasserschließung – Methoden und Findmittel*, Stuttgart 2009, https://hdms.bsz-bw.de/frontdoor/deliver/index/docId/609/file/Dilger_Nachlasserschliessung.pdf (dostęp: 19.2.2025).
- Grothe E., *Kooperative Erschließung von Handschriften und Nachlässen*, „Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie“ 2006, nr 5, s. 234–243 (cz. 1), 2006, nr 6, s. 291–299 (cz. 2).
- Hagel F. von, *Kalliope-Portal: Fachportal für Autographen und Nachlässe*, „Bibliotheksdienst“ 2004, nr 3, s. 340–347.
- Holzer A., *Europäische Nachlass- und Autographendatenbanken*, Berlin, https://staatsbibliothek-berlin.de/fileadmin/user_upload/zentrale_Seiten/faecher/dokumente/Geschichte/dbs_handout_nachlasssuche.pdf (dostęp: 19.2.2025).
- Lange M., *Nachweissysteme für Nachlässe und Autographen*, *Archiven, Bibliotheken und Museen*, prezentacja podczas konferencji DFG-Rundgespräch „Erschließung von Akten- und Nachlassbeständen in den Altertumswissenschaften“ (2011), <https://archiv.ub.uni-heidelberg.de/propylaeumdok/volltexte/2011/924> (dostęp: 19.2.2025).
- Müller G., *Prezentacja na III spotkaniu instytucji partnerskich Kalliope 28.06.2022 r.*, dokument wewnętrzny Biblioteki Państwowej w Berlinie (Staatsbibliothek zu Berlin) w posiadaniu autorki.
- Teske G., *Von Mommsen bis Kalliope: zentrale Nachweise von Nachlässen*, „Archivpflege in Westfalen-Lippe“ 2007, nr 67, s. 28–33.
- Weber J., *Die Zentralkartei der Autographen: neue Angebote und Kooperationsmöglichkeiten*, „Editio“ 1999, nr 13, s. 205–214.
- Weber J., MALVINE, *Kalliope und LEAF. Neue Strukturen in der Vernetzung von Daten der europäischen Kulturgeschichte*, „Editio“ 2001, nr 15, s. 177–186, <https://doi.org/10.1515/9783484-604384.177> (dostęp: 19.2.2025).
- Weber J., Müller G., *Nachlässe und Autographen [w:] Clio Guide – Ein Handbuch zu digitalen Ressourcen für die Geschichtswissenschaften*, hrsg. v. L. Busse, W. Enderle, R. Hohls et al., Berlin 2018, <https://doi.org/10.18452/19244> (dostęp: 19.2.2025).

Agnieszka Brockmann

Współpraca archiwów i bibliotek niemieckiego obszaru językowego w dziedzinie opracowania spuścizn naukowych i literackich: Federacja Kalliope i jej partnerzy

Streszczenie

Pomimo zasadniczych różnic w profilu gromadzenia oraz zasadach opracowania zbiorów w bibliotekach i archiwach istnieją pola działania wspólne dla obu instytucji. Należy do nich gromadzenie, opracowanie i prezentacja spuścizn osobistych, a także autografów ludzi zasłużonych dla nauki, kultury, polityki oraz wybitnych działaczy społecznych. W latach dziewięćdziesiątych w Niemczech podjęto próbę stworzenia wspólnego dla bibliotek i archiwów standardu i wspólnego narzędzia do zarządzania tego typu zbiorami. Owoce tych starań jest federacja Kalliope. Jest ona jednym z najdoskonalszych przykładów konstruktywnej współpracy bibliotek i archiwów w krajach niemieckiego obszaru językowego. W artykule opisane zostały geniza, zasady funkcjonowania oraz kontrowersje pomiędzy przedstawicielami środowisk bibliotekarskich i archiwistycznych na temat tego projektu.

Słowa kluczowe: spuścizny archiwalne, autografy, opracowanie, federacja Kalliope, Republika Federalna Niemiec

Agnieszka Brockmann

Cooperation between Archives and Libraries in the German-speaking Countries in the Field of Developing Scientific and Literary Legacies: the Kalliope Federation and Its Partners

Abstract

Despite fundamental differences in the methods of collection and cataloguing in libraries and archives, there are areas of shared activity between the two types of institutions. These include the acquisition, processing, and presentation of personal legacies, as well as autographs of individuals distinguished in science, culture, politics, and social activism. In the 1990s, an attempt was made in Germany to establish a common standard for libraries and archives, along with a unified tool for managing such collections. This effort led to the creation of the Kalliope Federation, which remains one of the most prominent examples of constructive cooperation between libraries and archives in German-speaking countries. This article discusses the origins, operational principles, and the controversies that arose among representatives of the library and archival communities regarding the project.

Keywords: archival legacies, manuscripts, development, Kalliope Federation, Germany